



XX YÜZYILIN BAŞLARINDA NAXÇIVAN POLİSİNİN HALKLA BİRLİKTE TERÖRLE MÜCADELESİ



Doç.Dr. Fahreddin CAFEROV*

ÖZ

Ermenilerin Azerbaycan halkına karşı soykırımı XX yüzyılın başlarında başlamıştır. Ermenilerin Azerbaycan ve Nahçıvan kazasında bu civarda yerleştirilmesi 1905- 1907-ci ve 1918-1920-ci yılların soykırımına, Azerbaycanlıların yurtlarından kovulmasına doğru yönelmiş ilk adım olmuştur. 1918-1920-ci yıllarda Ermenilerin Nahcivan, Şerur-Dereleyez ve Ordubad bölgelerine saldırıları savunmasız sivil halkı öldürmek amacı güden kesintisiz savaş niteliği taşıyordu. Makalede ermeni daşnaklarının özellikle Andranik Ozanyanın, Nijdenin, Doluxanovun, Dronun Japon'un (Çipponun) 1918 yılının Haziran ayından başlayarak 1920 yılı Temmuz ayına kadar Nahçıvan Şerur-Dərələyəz ve Ordubad bölgelerinin neredeyse çoğu köylerine saldırması, yakması ve Türkiye nüfusunun önemli bir bölümüne can parazi yaşatmazı göz önündedir. 1918-1920-ci yıllarda ermeni daşnakları Şerurda 76, Vedibasarda 118, Dereleyezde 74 köyü, Elinceçay ve Gilançay boyunca 80'den fazla köyü yerle bir etmiş, kadın çocuk dinlemeden her kesi kılıncdan geçirmişler.

Anahtar kelimeler: *Nahcivan, Şerur-Dereleyez, Elinceçay, Andranik Ozanyan, Njde, Meşedi Abbas Zalov, Haydar kulu Hasanov, Nehrem, Memmedeli Han Naxçıvanski, Kalbalı Han, Caferkulu Han IX ve XI Türk askeri ekslopedisi, Samet bey Cemilinski, Vedibasar.*

FIGHT OF NAKHCHIVAN POLICE AGAINST TERRORISM TOGETHER WITH PEOPLE AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

ABSTRACT

The Armenians' massacre against the Azerbaijan people began since the geinning of the XX century. At that time placement and settlement of the armenians in Azerbaijan and

* Azerbeycan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, faxraddin_cafarov@mail.ru



Nakhchivan was the first step to the 1905-1907 and 1918-1920 years massacre and displacement of the Azerbaijanis from their native lands. The aim of the armenians' attacks to Nakhchivan, Sharur-Dereleyez and Ordubad regions in 1918-1920 years was to kill the innocent people. The armenians', particularly Andranik Ozanyan, Nijde, Dolukhanov and Dronun Japan's attacks to the villages of Nakhchivan, Sharur-Dereleyez and Ordubad regions from June 1918 till July, 1920 and burning these villages and torture against the people there is known to the whole world. In 1918-1920 years the Armenians destroyed 76 villages in Sharur, 118 in Vedibasars, 74 in Dereleyez, more than 80 along Elinjechay and Gilanchay and killed all the people there, including children and women.

Key words: Nakhchivan, Sharur-Dereleyez, Elinjechay, Andranik Ozanyan, Nijde, Mashadi Abbas zalov, Heidargulu Hassanov, Nehrem, Mammadali khan Nakhchivanski, Kalbali khan, Jafargulu khan, IX and XI Turkish military expedition, Vedibasars.

СОВМЕСТНАЯ БОРЬБА ПОЛИЦИИ НАХЧЫВАНА И НАРОДА ПРОТИВ ТЕРРОРА

Геноцид армян против азербайджанского народа начался в начале XX века. Размещение армян в азербайджане и Нахчыванском уезде в 1905-1907 и 1918-1920 годах было первым шагом в изгнании азербайджанцев с их родных земель. Нападения армян в 1918-1920 годах на Нахчыван, Шарур-Даралагез и Ордурад носило цель истребления мирного народа. В статье рассказывается о нападениях и разгромах со стороны армянских дашнаков, а именно Андраника Озаяна, Нижде, Дро, Жапона (Джиппона), Долуханова с июня 1918-1920 годов на села Нахчыван, Шаруро-Даралагеза и Ордурада и истреблении ими большого количества населения Турции. В 1918-1920 годах армянскими дашнаками в Шаруре было уничтожено 76, в Ведибасаре 118, в Даралагез 74, Алинджачае и Джилянчае более 80 сел, а население истреблено.

Ключевые слова: Нахчыван, Шарур-Даралагез, Алинджачай, Андраник Озаян, Нижде, Мешеди Аббас Залов, Гейдар Кули Гасанов, Неграм, Мамедали хан Нахчыванский, Келбали Хан, Джафаркули хан, IX и XI турецкие вонные экспедиции, Самед бей Джамилиински, Ведибасар.



Ulu Önderimiz Haydar Aliyev'in "XX yüzyılda Ermenilerin Azerbaycan'a karşı soyqırımı" hakkında 1998 yılında 26 mart tarihli fermanıyla Azerbaycan topraklarına, özellikle Nahçıvan'a Ermenilerin saldırısı, topraklarımızın bütünlüğü uğruna mübarizemizde bir çok yönden benzer olan 1905-1907 ile 1918-1920-ci yılların olaylarını ermenilerin azerilere karşı soykırımını öğrenmeyi, doğru sonuçlar çıkarmayı gerektirir. Ermeniler Erivan kuberniyasında Nahcivan, Şerur-Dereleyez ve Ordubad kazalarında yaptıkları etnik temizlik, soykırım ve tecavüzleri Azerbaycan tarihinin öğrenilmemiş sayfalarından biri gibi şimdide ciddi ilginçtir ve geniş uygulanmaya muhtaçtır.

İşte bu açıdan halkımızın tüm kesimleri ülke Cumhurbaşkanının fermanının çok büyük tarihi önemi olan bir belge olarak değerlendirir. Bu belge devletimizin başkanının yurdumuzun tarihine son derece bağlılığını bir kez daha kanıttır.

İncelenen arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır ki, Nahçıvan ülkesine Ermenilerin saldırısı XX yüzyılın evvelerinden başlayarak 90'ların başına kadar birkaç defa tekrar edilmiştir.

Özellikle 1918-1920-ci yıllarda Ermenilerin Nahcivan, Şerur-Dereleyez ve Ordubad bölgelerine saldırı ve bu kazalarda işledikleri ağır suçları daha dehşetli idi. Müslümanların kılıçtan geçirilmesi, evlere doldurularak yakılması, köylerin talan edilmesi, Müslümanların kendi yurdundan düşmeleri, kuşatma olmaları konusunda artık elimizde çok bulgular vardır. 1918 yılının 17 Ocak Nahçıvan kazasının Eznebürd köy Ermenileri tarafından bu köyde yaşayan 22 kişi Müslüman kadın ve erkek katledildi. Genelde, 1918 yılının başlarından itibaren Tiflis Taşnak Konseyi'nden Nahçıvan'a gönderilmiş Xorazyan başta olmak üzere yerel Taşnak Ermenileri hem şehirde, hem de Nahçıvan kazasının birçok köylerinde Müslüman nüfusuna baskınlar yapmış, binlerce masum insanı öldürdü.

1918 yılının Mart 18-21-ne gibi Ermeni'ler Elinceçay boyunca Müslüman köylerine: Beneniyar, Kızamık, Saltax, Noraşen, Xoşkeşin ve sair köylere saldırarak, köyleri yakmış, yağma etmiş, halkı vahşetle öldürdü. Canlarını kurtaranlar ise kendi ocaklarını terk ederek komşu köylere, Nahçıvan kentine kaçmışlardır. (1.v 753)

Ermenilerle Azeriler arasında çıkan kanlı çatışmaların giderilmesi için 15 Mart 1918 tarihinde Maku serdarı Murtuzakulu Han Müslümanlar`la Ermeni`ler arasında barış oluşması



için Ermeni Milli Komitesi adına ve Caferkulu Han Nahçıvanski adına mektup gönderir. Mektupta gösteriliyor ki, barış bağlanmasa, suçlu taraf tarafından ateşe tutulup imha edilecek.

Fakat Ermeni daşnakları, başta Y.Xaraziyan olmakla (Ermeni Ulusal Komitesi Başkanı) bu mektubu hiç de umursamayarak Nahçıvan bölgesinin birçok köylerinde yerli Ermeniler Müslümanlara karşı kanlı cinayetlet yapmışlar. Buna örnek olarak, Nahçıvan kazasının Karahanbeyli köy Ermenileri 31 Mart 1918'de Azerilere ateş açmaya başlarlar. Bu çarpışmada Müslümanlar 25 kişi telafat verir ve savaş meydanından cesetlerini çıkartamıyorlar.

Nisan'ın 3'te Müslüman Ulusal Komitesi Başkanı Mirza Nesrulla Usta Ermeni Ulusal Komitesi'ne başvurarak cesetlerin verilmesini gerektirir ve 6 ceset Ermenilerden alınır. Getirilen cesetler Ermeniler tarafından tanınmaz hale getirilmiş, yakılmış, hatta Meşedi Rahim Babayevin kafasını kesmişler. Şehit olanlar: Hacı Muhammed Gulizade, İbrahim Halil Hacızade, Kerbalai Abdullah Nehremli, Kerbalai Ali Senem oğlu, Muxdar Hacı Beyzade ve başkaları vardı. (2.s.23, 58).

Belgelerden anlaşılıyor ki, 1918 yılının başlarından itibaren 1920 yılının Temmuz ayına kadar başta Andranik Ozanyanın, Njdenin, Dronun, Kibbonun, Doluxanovun ve başkalarının başkanlığındaki Ermeni haydut çeteleri tarafından sadece Erivan kuberniyasında 200'den fazla, Nahcivan, Şerur-Dereleyez ve Ordubad kazasında 50'den fazla Müslüman köylerine baskınlar etmiş, yıkılmış, yakmış, köy nüfusunun çoğu öldürülmüş, canlarını kurtaranlar ise kendi yurdundan düşmüşlerdir. (3. v.103-105).

18 Haziran 1918 yılında Nahcivan ikinci ilçenin polis komiseri Meşedi Hüseyin Salmanov, polis memuru Meşedi Abbas Zalov tarafından yazılmış mektupta Nurs ve Qarababa Ermenileri tarafından Nurs köyünün sakinlerinden Şekereli Meşedi Emir oğlunun, Şahbuz Yolculuk Memmedkulu oğlunun, Hüseyinali Haydar oğlunun, Bahar Asker kızının ve Muharrem İmamqulu oğlunun tutulup Qarababa köyüne götürmeleri konusunda bilgi vermekle, ek olarak mektubunda gösteriyordu ki, Kolanı ve Gecezur köylerinde at ve ulak çalıp götüreren Ermeniler 14 kişi müslümanı öldürmüşlerdir.

Ermenilerin bu cinayetleri ile bağlı Nahçıvan kaza Ulusal Komitesi aynı gün, yani 18 Haziran'da yaptığı toplantıda Ulusal Komitenin Başkanı Memmedkuluhan Diyarbakır Ermeni Milli Komitesinden esir alınmış Müslüman esirlerinin serbest bırakılması ve Müslümanları



öldüren Ermeni suçlularını tutulup Müslüman ulusal komitesine devredilmesi konusunda ultiimatome mektubu gönderilmesi kararı alır.

Ayrıca toplantıda kaza ve şehirde Ermeniler tarafından işlenen suçların önlenmesi ve asayişin yeniden oluşmasına ilişkin kaza ve şehir polis kontrolünde gerekli emirler veriliyor.

Özellikle Nahçıvan kazasına sokulan Andranik Ozanyanın başkanlığındaki Ermeni haydut çeteleri Nahçıvan'dan başlayarak Zengezur ve Şuşa civarı bölgelerde araziye ele geçirmeye çalışıyordu.

Andranik'in ilk tecavüzü Nahçıvan kazasının Aras nehri kenarında bulunan Yaycı ve Aşağı Aza köyleri olmuştur. Ermeni Yaycı köyünde 4000 kişiden fazla Müslüman nüfusunu kırmışlara. Yaycı olaylarına ilişkin Nehrem köy halkı Hakan Nağdaliyev 14 Haziran 1918 yılında Nahçıvan Milli Komitesi Başkanı Mirza Nasrulla Amirovun adına gönderdiği mektupta yazıyordu: "Belli ki, Andranik İran'dan Aras köprüsünden geçerek Yaycı köyüne girmiş, bu köyün halkı kılıçtan geçirerek köyü tarumar etmişlerdir. Camaldın ve Erezin eyaletine ise Ermeni askerleri dolubdur. Gerekli talimat vermektan dolayı haber ederim Nehrem köyü korku içerisinde". (2. s. 23).

Andranik'in bu saldırısı hakkında 17 Ağustos 1918 tarihinde "Borba" gazetesi yazıyordu: "... Yaycı köyü darmadağın edildi, nüfusu kılıçtan geçirilmiştir." (4. 1918, 17 Ağustos) "Borba" gazetesinde "Andranik" başlığı ile yayımlanan yazıda ise (17 Ağustos 1918 tarihinde) şöyle Ordubad gelmiş kişi (adı, soyadı gösterilmiyor) Ermeni diplomatik misyonu yanında bilgi bürosuna şunları bildirdi: "Haziran'ın evvelerine Aras vadisine Andranik'in grup türedi. O, İngilizlerle birleşmek için Culfaya girdi. Yaycı köyü püskürtüldü. Bundan sonra Andranik Cennet köyünde ve dağlarda yerleşti. Haziran'ın sonunda bilgi alındı ki, Türkler Nahçıvan'a saldırdılar. Andranik'in demeti onlarla (Türklerle) savaşa girişti. On iki günlük savaştan sonra Andranik Ebrequnus köyüne çekildi, fakat orada da duramadı ... Ben buraya gelirken bir kaç gün önce Andranik'in Türklerle savaşının gördüm. Savaş Aza köyünün etrafında gidiyordu. Sonucunun ne olduğunu bilemedim." (4. 1918, 17 Ağustos). Yaycı köy sakini V.Hüseynov anılarında şöyle yazıyor: "Halkımıza karşı Ermeniler tarafından 1918 yılında yapılan soykırımı bizim kəndimizdən dahil bizim ailemizden de yan geçmemiştir. O zaman sabah erkenden kendimize saldıran Ermeni silahlılarıyla gecenin karanlığında karşılarına ne çıktıysa vurup yıkıyor, yaşlılar ve çocukları xəncərdən geçiriyor,



kafalarını kesiyorlardı. O gece yüzlerce annelerin saçları qana bulandı, yiğit oğulların başı diri diri kesildi, gözleri çıkarıldı, dilsiz bebeklerin vücudu kurşunlarla delik deşik edildi. Gözleri kızmış, insan kanı içmekten doymayan Ermeni daşnakları benim annemi, dört kardeşimi, iki bacımı vahşice öldürerek Aras nehrine döktüler. Evet, Ermenilerin yaptıkları vahşetleri saymakla bitmez. "(5. sayfa 125-126)

Mektupta belirtildiği gibi bir kaç günden sonra Andranik'in ordusu Çeşmebasar köyünden Nahçıvan kazasının en çok nüfusa sahip olan Nehrem köyünü kuşatır. Fakat nehremliler Hacı Mehdi ve Kerbelayı Muhtar Caferzadenin başkanlığında kanlı savaşa girerek Ermeni ordularını köye bırakmamış, 3 günlük savaştan sonra Andranik'in ordusu çok sayıda telafat vererek geri çekilmiş ve Nahçıvan şehrinin kuzeyinde askeri kamp kurmuşlar. Andranik'in Nehrem'e saldırısı hakkında Nehrem taborunun taraf ve kırmızı gerilla Haydarkulun Hasanov kendi anılarında yazıyordu: "Andranik'in birlikleri ile temel savaş İmamzade tarafta gidiyordu. Andranik deniyordu ki, Nehrem köyünün kenarından geçip Tezekende toplanan 300 kişilik Taşnak silahlı destesile birleşsin. Fakat nehremliler buna izin vermiyordu. Tabor komandanı Kerbelayı Muhtar atın sırtında mahalleleri dolaşiyor, halkı savaşa kaldırıyor, ateş noktalarına patron, ekmek, su ulaştırırdı. "(6. v 205).

Kaza içişleri polis komiseri Muhammed Han Naxçıvanski ve şehir polis komiseri Abbasqulu bey Tahirov Andranik'in Güznüt'den Nahçıvan'a gelme haberini duyunca 28 Haziran 1918 tarihinde Nahçıvan kaza Milli Komitesi'ne gelerek verilen haberi komiteye bildirdiler. Aynı gün Milli Komite'nin yaptığı toplantıda Andranik'in ordusu ile Nahçıvan şehrine seferine dair müzakere ederek tüm polis memurlarına, ayrıca polis Komiserliği nezdinde gerçekleştirilen kırmızı gvardiya destelerine talimat verildi ki, şehrin korunması için sengerler kurulsun ve savunma için gerekli önlemleri görülsün.

Nahçıvan şehrine yürüyüşler yapan Andranik'in haydut çeteleri Elinçeçay boyunca bulunan Müslüman köylerine saldırarak nüfusu neredeyse tamamen kırarak, köyleri yakmıştır. Özellikle 1918 yılının Haziran ayının sonlarında Xanağa köyüne saldıran Ermeni askerleri köy nüfusunu tamamı kılıçtan geçirmişlerdir. Köy halkından canlarını kurtaran 2 kişiyi Temmuz ayının 1'inde Nahçıvan'a gelerek kaza polis komiseri Memmedali Han Nahçıvanskiye bu trajedi hakkında verdiği bilgilerinde gösteriyorlardı ki, Andranik'in haydut çeteleri kendimize saldırarak köy sakinlerini kırmış, nüfusu kısmen kısmı dağlara kaçarak kendi canlarını kurtarmak etmişlerdir.



Bu facia ile ilgili Memmedeli Han Naxçivanski Şaxtaxtında bulunan Türkiye'nin IX alay komandri Halil Bey'e telefon ederek bildirdi ki, Nahçıvan'da tüm polis memurları da dahil olmak üzere yerel savunma birlikleri kurulmuş mevzilerde savunma hattında dururlar. Nahçıvan şehrini kuşatma barındıran Andranik şehir nüfusunun teslim olmasını ve silahların toplanıp verilmesini talep etmiştir. 1918 yılı Temmuz 2'de Andranik'in Nahçıvan kenti nüfusunun teslim olması konusunda ultimatumunu Ermeni Ulusal Komutasının Başkanı Xarazyan tarafından Nahçıvan Milli Komitesi'ne sunulmuş ve 24 saat mühlet verilmiştir. Fakat şehir nüfusu Ermenilere teslim olmayacaklarını ve son nefere kadar vuruşacaklarını bildirmişlerdir. Andranik Türk askeri ekspedisiyası tarafından izlendiğinden Kelbeli Han Caferkulu Han oğlu Naxçivanski şehir nüfusuna talimat verir ki, gereksiz ve eski silahlar toplanmış, Andranik'in karargahına gönderilmiştir. Her ihtimale karşı savaşa hazır olmalarına dair talimat verir. Andranik artık şehir nüfusu ne teslim olacak, ne de silahı yere koyacaklarını anlamıştır. Önümüzdeki günlerde ne ise olacağı bekleniyor. Nüfusun hareketlerinden şüphelenen Andranik Haziran ayının 18-de geceyarı şehre saldırı emri verir. İlk savaş "Cıdırılı bağ" tarafından başlıyor. Askeri operasyon alanı Şerur otoban yolundan Nahçıvan nehrinin sağ tarafı, şimdiki Xətai köyünü kapsamaktadır. Askeri savunma işlemlerinin Tiflis Yunker okulunu kurtaran Kalbalı Han Naxçivanski komuta ediyordu. Bu savaşa neredeyse şehir nüfusu ayağa kalkmıştır. Savaşların kızgın bir vaktinde 5 Temmuz 1918'de gündüz saat 14 sularında Duzdağ tepelerinden Andranik'in kazarmalarına toplardan ateş açılırken ve top mermisinin ikinci karargahına yakınlığına düştüğünde Andranik demiştir ki, bu Türk füzesidir. Andranik Türklerin artık Nahçıvan'a dahil olduğuna emin olduğunda emir verir ki, savaş dışı, kazarmalar yakılıp terk edilsin. Gerçekten Andraniki izleyen IX ve XI Türk askeri ekspedisiyası Xok-Maku yolu ile gelip Araplar köyüne ve oradan da Şaxtaxtı üzerinden Aras nehrini geçip Nahçıvan'a yön alır ve Duzdağ tepelerinden Andranik'in kazarmalarını toplardan ateşe tutmuşlar. Türkiye'nin IX-XI ordusunun Nahçıvan'a gelişi ile ilgili Andranik'in kendi haydut takımı ile 1918 yılı Temmuz ayının 7-Nahçıvan şehrinden Sirab-Qahab yoluyla Zengezur kazasına çekilmektedir. 7 Temmuz 1918'de Türk ordusunun IX askeri ekspedisiyasını Kuzey ve Batı tarafından Andranik'in birliklerinin üzerine saldırarak Əliabad ve Şıxmahmud köylerini Ermenilerden temizleyerek 8 Temmuz'da şehre girer. Türklerin Nahçıvan'a gelmesi büyük bayram olarak kutlanıyor. Türk ordusunun yardımıyla Nahçıvan kazasının, ayrıca İrevan'dan kuberniyasının Müslüman köylerine Ermeni Taşnak birliklerinin



durdurabilmek için yerel ulusal ordu birliklerinin kurulması konusunda pratik çalışmalara başlandı. Nahçıvan Milli Komitesinin Mirza Nəsrulla Usta ile Nahçıvan kazasında 18 yaşında 20 yaşa kadar delikanlıların orduya dahil edilmesi işi polis şefi Muhammed Ali Han Nahçıvanskiye verildi. Onun çabası ile sadece Nahçıvan kazasının Nehrem, Karaçuk ve Bulqan köylerinden 200 kadar yerli asker toplanarak orduya dahil edilmiştir. Andranik'in birlikleri Nahçıvan'dan kaçarken Sirab, Qahab ve Kerimkuluzade köylerinin nüfusunu kırmış, canlarını kurtaranlar ise yurtlarından kaçarak kurtulmuşlardır. Andranik'in birlikleri sirab köyüne yön aldığı zaman sirab köyü çevresinde birçok göçmen toplanmıştı. Bunlar köyün kendisinden, ayrıca uzak ve çevre köylerden gələnleridilər. On beş bin Ermeni haydudu silahsız, savunmasız insanların üzerine saldırıya geçtiler. Bir gün içinde 10 binden fazla masum kişi kılıçtan geçirildi. Belki de tarih asla Ermeni tarafından yapılmış böyle bir vahşetin tanığı olmamıştı. Bu, Ermenilerin Azerilere qarşı sözün asıl anlamında soykırımı idi. 20 gün boyunca köy içerisinde birbirinin üstüne qalanmış cesetler bitmek bilmiyordu. Bu manzaraya bakan herkes dehşete geliyordu. (7. 2001, 31 Aralık).

Sonra Andranik'in haydut çeteleri Nahçıvan'ın köyleri olan Goşadize, Şekerabad, Gahab, Zeynəddin, Kara-kale ve sair köylerine saldırıp halkı kırarak köyleri talan ediyor, evleri yakıyorlar. Umutsuzca kalan köy nüfusu Sirab dağına penah getiriyor. Oraya toplanmış 460 kişi erkek, kadın, çocuk taşnakçılar tarafından amansızca öldürülür. (6.v 98-105). Andranik'in haydut takımı daşnakların ağalık yaptığı Zengezur ilçesine çekilmek için Ordubad kazasının dağ köylerine Tivi, Bist, Parağa, Nesirvaz vb. köylere toplanır, "Gapıçığ" denilen yerden kaçmaya tələsirdilər. Andranik'in takımı Nahçıvan ve çevre köylerinde yaptıkları vahşet sonra 1918 yılı 4 Eylül `de Sisyan`a, Kasım - de görüş gelir ve orada mesgen düşürüyor. Bu zamandan Zengezurun, tüm Karabağ'ın kara günleri başlıyor. Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye hükümeti de Andranik'in tüğyanının önlemek, onun Karabağ'a kadar büyük arazide işlemiş olduğu katliamlara, celladlığa son vermek için komple sistemli etkinlikler görememişti. Bu yüzden de kazalardan, köylerden, farklı kişilerden peşpeşe dertle, meşakkatle dolu gözyaşları ile yazılmış teleqramlar, mektuplar, bilgiler Azerbaycan'a gelmekte devam ediyordu. Türk ordusunun 1918 yılının Kasım ayına kadar Nahçıvan kazasında olan basqınlarını durduruyor. Aras-Türk cumhuriyetinin yenice kurulduğu bir dönemde 1918 yılının Kasım ayında İngiliz-Amerikan birlikleri İstanbul'a, Rumlar ise Anadolu'ya sokuldukları ile ilgili, Türkiye'de bağımsızlık uğrunda savaş başladığından türk



askerleri Kafkasya'dan, ayrıca Nahçıvan üzerinden çekilmektedir. 19 Aralık 1918 yılında Ermeni daşnakları Şerur bölgesine saldırırlar. Ermenileri önlemek için Bahrem Han Naxçıvanskinin komuta ettiği Nahçıvan taboru Demirci taraftan saldırıp, külli miktarda askeri cephaneye, top, erzak ve bir makineli tüfek ganimet almış, 25-30 kişi Ermeni askerini yok etmişlerdir. Ermeni dayanamayıp geri çekilmişlerdir. (3. ve 42). Türk birliklerinin hadiseleri ele aldıktan az sonra Ermeniler Albay Doluxanovun önderliğinde güçlü silahlı grup oluştururlar. Albay Doluxanov Ermenistan'a gelen gibi quberniya müslümanlarına başvurarak bildiriyor ki, Müslümanlarla dostluk kuracak. Doluxanovun bu vaatlerine inanan Vedibasars bölgesinin Müslüman halkı onu kendi takımı ile develi köyüne bırakıyorlar. Fakat Albay kendi sözüne amel etmez oldu. Onun destesinde olan Artus adlı bir kişi askeri hisselerle Vedibasars ilçesinin Said-Ketanlu, harab-Ketanlu, Qadılı, Yukarı Qarabağlar, Dehnez, Ağasıbeyli, Sehrablı köyünün Müslümanlarını kırıyor, acımasızca kesip doğrayırlar. Ermenilerin yaptıkları bu katliamın hiçbir anlatımı yazıya sığışdırmaq mümkün değildir. Meydanlarda serilen ölülerin, yaşlıların, kadınların, çocukların meyitlerine saygısızlık yaparak karınlarını deşirler, gözlerini çıkarıyor, yakıyorlar. Ayrıca bu köyde sığınak bulan yüzlerce göçmeni de kesip doğramışlar. Ermenilerin bu saldırısı ile ilgili Erivan kuberniyasının Vedibasars ve Melistan Müslümanlarının müvekkili Muharrem Aliyev 29 Ocak 1919 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi Başkanı Feteli Han Hoyskiy'e gönderdiği mektupta yazıyordu: "... Ocak ayının 26-27-de albay Doluxanovun başkanlığında Ermenilerin "Vanslar" ve "Sasunlar" dedikleri çeteleri Vedibasars ilçesinin Qarahaç, Qadılı, Seyyid Ketanlu, Yukarı Qarabağlar, Ağasıbeyli, Dehnez ve Sahablı köylerine saldırarak istila ederler. Ermeniler bu köylerde Müslümanları kırmamışdan önce birkaç yüz evli kadınları ve kızları esir alırlar. Bu kadınların kurtarılması için Müslümanlar Erivan'a temsilci gönderiyorlar ki, kadınları özgür etsinler. Ermenistan hükümeti bu kadınları özgür kendi yerlerine geri söz verir, fakat sözünü takip etmiyor." (8.v 47).

Muharrem Aliyev mektubunun sonunda Türkiye Hükümeti'nden kadınların kurtarılması, Müslüman köylerine çarpan hasarın ödenmesi için Ermenistan hükümeti karşısında gecikmeden mesele kaldırılmasını talep etmiştir. Ermeni genosidinden kurtulan mültecilerin büyük bir akımla Ermenistan'dan Aras-Türk Cumhuriyeti'ne gelirler. 1919 Ocak sayısı 100 bine ulaşmıştır. Ermenistan topraklarında 200'den fazla Müslüman köyünü



damadağın edip Müslümanları kılıçtan geçiren, yakan Ermenilerin şiddet hareketleri Azerileri kendi yurtlarını bırakıp gitmeye zorlamıştır.

Ermenilerin Ermenistan'da işlenen bu cinayetler az imiş gibi, Rus subay Doluxanovun komuta ettiği Ermeni birlikleri 1919 yılının Ocak ayı sonlarında Ermenistan'dan Şerur kazasına saldırıyorlar. Ermenilerin Şerur tarafa hareketi Aras-Türk Cumhuriyeti hükümetine ulaşan gibi hükümet tarafından talimat verilir ki, Ermeni birliklerinin önü alınsın, ayrıca Şerur kazasının "Kurt Kapısı" denen yere Ermeni birliklerinin önüne kesmek için Kalbalı Han Nahçıvan başkanlığında yerel savunma birlikleri gönderilir. Kanlı savaşımlardan sonra Zeyve köyünde Ermeni daşnakları yenilerek geri çekilirler. Bu yenilgi rağmen Ermeniler 1919 yılının Ocak-Mart aylarında Nahcivan, Şerur ve Ordubad kazalarına çeşitli yönlerde saldırılar ve büyük katliamlar yaptılar. (9.v 88). Ermenilerin bu tecavüzleri ile ilgili Azerbaycan'ın Naxçıvandaki müvekkili Samet bey Cemilinski 20 Mart 1919 yılında Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği teleqramında yazıyordu: "... Martın 19 Ermenilerin nizami birlikleri bizim üzerimize üç taraftan çok güçlü saldırıya başlamışlardır. Birincisi Büyük Vedi, ikincisi Tivi köyü ve üçüncüsü Ordubad taraftan. Lütfen bu konuda durumu bizim hükümetimize bildiresiniz. "(7.v 47)

Azerbaycan'ın Ermenistan'daki temsilcisi Muhammed Han Tekinski 16 Mayıs 1919'da Azerbaycan Genel Bakanına gönderdiği teleqramında yazıyor: "Mayın 2'de Nahçıvan'a Ermeni askerleri saldırdı. O yüzden de Ermenistan'a baskı göndermek gerekir. Bizim askerleriniz hemen Ermenistan sınırında yerleştirilmelerini uygun olduğunu düşünüyorum. Nahçıvan bölgesinin halkı direnmeye hazırdır. Fakat İngiltere'nin Ermenistan'ın lehine olarak olaylara karışmasından yedek ediyor. Mayın 2'de Devi Erivan'dan Nahçıvan'a oradan. Dilicanda eksik içeren 4. Alay duruyor. Diplomatik temsilci Tekinski. "(7.v 88).

Nahçıvanı tarafsız bölge ilan edip Ermenistan yönetimine vermek amacıyla Nahçıvan'a gelen İngiliz emperyalistleri kendi askeri birliklerini Noraşen, Şahtahtı, Nahcivan, Culfa demiryolu istasyonunda ve Şerur - Dereleyez otoban yolunda yerleştirmişlerdir. 1919 yılı Mayıs ayının 5-Nahçıvan şehrine gelen İngiliz generalı Devi Nahçıvan ve Şerur kazalarında yaşayan Müslümanları toplayıp miting geçiriyor ve açıklar ki, Müslümanlar Ermenistan hükümetinin yönetimine tabi olmalıdırlar. (3.v 154). Genel E.Devinin ileri sürdüğü bu önerinin kapsamlı analizinden sonra kentin ileri adamlarından Hacı Özen



mitingde konuşma yaptı demiştir: "Ben şehir nüfusu adına söylüyorum, biz Taşnak hakimiyetini kabul etmeyip ona boyun eymeyeceyiz" Nahçıvan ülkesinde yaşanan bu olaylarla ilgili Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Azerbaycan'ın Ermenistan'daki yetkilisi 17 Haziran 1919 yılında M.Tekiniskiye gönderdiği teleqramda yazıyordu: "Nahcivan, Şerur, Vedibasar, Şahtahtı ve Ordubad ilçelerinde mevcut durumla ilgili acil haber verin. Culfa kimin elindedir?" (5.v 95).

21 Haziran 1919 yılında M.Tekinski Azerbaycan Dışişleri ne cevap teleqramında yazıyordu: "Nahcivan, Şerur, Vedibasar, Şahtahtı bölgeleri Ermeni birlikleri (İngilizlerin yardımıyla) tarafından istila edilmiş ve orada Ermenistan hükümeti yaradılmıştır. Naxçıvanın ulusal konseyi benden ister ki, ittifak komutasında iletayim ki, İngiliz generalleri Devi, Xatisovun vaatlerine rağmen Ermenistan hükümeti burada yaşayan Müslümanları talan ediyor, arama yapıyorlar, ellerinr ne geçiyor, silah, mobilya, direk, ahşap ve başka şeyleri taşıyıp aparırlar. Naxçıvan ulusal konseyi ister ki, ittifak Komutanlığı bu yasadışı eylemleri durdursun. Culfa da Ermenilerin elindedir. Siz Nahçıvan ulusal konseyinin ricasını yerine getirmeyi mümkün hesap musunuz? Ordubadlılar henüz Ermenileri Ordubada buraxmamışlar... "İngilizlerin Nahçıvan'da yarattıkları İngiliz-Taşnak askeri hükümeti nüfusun milli benliğini hakaret ediyor, birçok demokratik fikirli adamları, askeri hakimler tutuklayarak Aleksandropola, (şimdiki Leninakan FC) ve Sevan sürgüne göndermiş ve bir çoğunu yargısız cezalandırmışlar. İngiliz-Ermeni təcavüzkarlarının yaptıkları bu suçlara karşı 1919 yılının Temmuz ayının ortalarında Nahçıvan'da ve Şerur kazasında isyan kaldırılır. İsyan neredeyse tüm Nahçıvan kazasını sarar. İngilizlerin Nahçıvan'da yarattığı, vali Varşamyan başta olmak üzere Taşnak askeri hükümeti kovuluyor. Nahçıvan ve Şerurda duran qarnizonlar perakende surette Nahçıvan ülkesini terk edip kaçtı. 1919 yılının sonlarından başlayarak 1920 yılının Temmuz ayına kadar Ermeniler Şerur-Dereleyez, Nahcivan ve Ordubad bölgelerinin neredeyse çoğu köylerine saldırmış, yakmış, Azerilerin önemli bir bölümünü kırarak imha etmiş, nüfusun bir kısmı ise Ermenilere karşı savaşarak, kuvvetler eşit olmadığı için kendi yurtlarını, ocaklarını terk etmeli olmuştur.

Ermenilerin tuzağı ile Erivan kuberniyasında kaçak düşmüş bazı köylüler kendi köylerine döndükten sonra Ermeniler tarafından kılıçtan geçirilerek yok edilmişlerdir. Ordubad kaza reisi Tahirov Nahçıvan general-valisine 6 Ocak 1920'de vurduğu teleqramda



yazıyordu: "Üç gün önce Korçevan köyünde Ermeniler 100 kişiden fazla Müslümanı bir araya getirip, kadın ve çocukları acımasızca öldürdü." (3. ve 16).

Arşivde incelediğimiz bir çok belge bunu bir kez daha ispatlamaktadır. Örneğin, Abbasqulu bey Şadlinski tarafından Büyük Vediden 7 Ocak 1920'de vurulan teleqrama ele alalım. Teleqramda kaydediliyor: "Tehmagan köylüler Ermenilerin sözleşmesine inanarak kendi yurtlarına göç etti. Ancak Ermenilerin orada bulunan nizami ordu bölümleri tarafından onlar kesilip doğranırdılar. Bilgi için bu durumu size iletiyorum. (7.v 11). 1920 yılı Mart ayından başlayarak Ermeni birlikleri Vedi, Cüve ve Yayı başlanmış Ordubadadek araziye işgal edip, Zengezur ve Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ı birleştirmek için yoğun biçimde askeri hazırlık çalışmaları yapıyor. Bu arada sınır alanlara 6630 kişi yaya, 1130 kişi suvari, 66 makineli tüfek ve 26 top toplaşmıştır. Dro, Njde ve başka Taşnak liderleri Zengezurun korunmasına büyük önem veriyorlardı. (7.v 74). 1920 yılı Mart ayının 21-de 10 bin kişilik Ermeni daşnakları Ordubad kazasının Düylün, Venend, Velever, Xanağa, Beksar, Ağrı, Dize, Unus, Əylis, Kilit, Anabad, Gənzə vb. Köylerine saldırarak yakmış, yağma edip nüfusun çok kayıplar olmuştur, fakat Ermeniler şehre giremez değildir. (8. 1920, 15 Nisan). 1918-1920-ci yıllarda ermeni daşnakları Şerurda 76, Vedibasarda 118, Dərləyəzdə 74 köyü, Əlincəçay ve Gilançay boyunca 80'den fazla köyü yerle bir etmiş, yakmış ve nüfusunun çoğunu kırmıştır. (6.v 74). Erzurum'da yayınlanan "Kaf Dağı" adlı gazetesi Türkiye kaynaklarına dayanarak bilgi vermiştir ki, 1918-1921-ci yıllarda Nahçıvan bölgesinde Ermeniler tarafından 73.727 kişi Azerbaycanlı en vahşi şekilde öldürülmüştür. (5.s. 41-42)

Sonluq.1918-1920-ci yıllarda Ermenilerin Nahcivan, Şerur-Dereleyez ve Ordubad bölgelerine saldırıları savunmasız sivil halkı kırmak amacı güden kesintisiz savaş niteliği almıştır. Birçok tarihi belgeler tanıklık ediyor ki, 1905-1907, 1918-1920-ci yıllarda Kafkasya'da kendi tarihi etnik topraklarında etnik temizlik ve soykırım politikalarına maruz kalan milyonlarca Azerbaycanlı toplu şekilde katledilmiş, dede-baba topraklarında sürgün edilmiştir.

Maalesef, 1988 yılından başlayan asılsız Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan topraklarında meydan sulayan Ermeni irticasının ve bu irticanın kurbanı olan masum Azerbaycan nüfusunun acı ızdırapları sivil dünyanın sessizliği ile karşılandı. Böyle durumdan ruhlanan ve kullanan Ermeniler Azerilere karşı soykırım politikasını ve birbiri ardına eşi görülmemiş tarihi cinayetlerini gerçekleştirmeye muvaffak oldular. Milli Lider Haydar Aliyev 1998 yılı



Mart ayının 26-da "Azerbaycanlıların soykırımı hakkında" fermanı onun kendi halkı karşısında, suçsuz yere öldürülenlerin ruhu önünde en büyük hizmetlerinden biridir. Topraklarımızın işgali, halkımızın suçsuz yere kırılması, yerleşim menteqelerimizin, köy ve şehirlerimizin viran edilmesi süreçlerine tarihte ilk defa bu fermanla siyasi değer verilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Nahçıvan Özerk Cümhuriyyetinin arşivi. Fon. 314.siy 5a.iş 84.v.753.
2. Aliyev.M.B Kanlı günlerimiz. Bakü 1993.s. 23.
3. Nahçıvan Özerk Cümhuriyyetinin arşivi Fon. 314, s. 5a, iş 72, v. 49.
4. "Borba" gazetesi. 17 Ağustos 1918 tarihli, № 145.
5. "Nahçıvan" dergisi, № 5. 2001. s. 125-126.
6. Nahçıvan Özerk Cümhuriyyetinin arşivi. Fon .582, s.1, iş 40, v. 205.
7. "Doğu kapısı" gazetesi. 31 mart 2001, № 36-37.
8. Nahçıvan Özerk Cümhuriyyetinin arşivi. Fon. 314 s. 5a, iş 73, v. 1-4.
9. Nahçıvan Özerk Cümhuriyyetinin arşivi. Fon. 314.siy.5a, iş 71.
10. Nahçıvan Özerk Cümhuriyyetinin arşivi. Fon. 314, s. 5a, iş 72, v.47.
11. "Azerbaycan" gazetesi. 15 Nisan 1920 tarihli, № 83.